ԱԿԼՑՑԻՆԵՐՈՒ ՆԱԽԱԲԱՐՈՒԹԻՒՆԸ

1· ԱԿԼՑԱՑԻ ՆԱԽԱԲԱՐՈՒԹԵԱՆ ԾԱԳՈՒՄԸ

Ակէացի նախաբարուեթեան ծագումի մասին Մ. Խորենացի կ'արտայայտուի՝ «Նոյնպէս եւ զկորդուացիս, զԱնձեւացիս, զԱկէացիս ի նոյն զաւառաց» (Պատմ. Հայոց, Վենետիկ 1881, էջ 177· հմմտ. եւ Վարդան Արեւելցի, Պատմ. Հայոց, Վենետիկ 1862, էջ 81)։ Սակայն այնպէս կ'երեւայ թէ Ակէացիները ուրարտական սերունդէ ըլլան եւ Ակէացի պէտք է նոյնացնել Ակուանի հետ (Բասմաճեան Կ., Իսկական Պատմութիւն Հայոց, Կ.Պ. 1914, էջ 56 եւ Քաուսնի Ե., Նախահայկական Հայաստան, Պէյրութ 1950, էջ 448)։

2· ԱԿԼՑԻՆԵՐՈՒ ԲՆԱՒՋՆ ՈՒ ԱՍՏԻՃԱՆԸ

Մինչ Խոսրովեան–Ներսէսեան 400 բարձերուն մէջ Ակեայք չաս վերջերը կը յիշուին, Գահնամակին հայ նախարարութիւններու չարքին մէջ Ա. օղակը կը կազմեն (Մեսրոպ Երիցու Վարք Ս. Ներսէսի Պարթեւի, Սոփերք Զ. Վենետիկ 1853, էջ 35 եւ Ալիշան, Այրարատ, Վենետիկ 1890, էջ 429 եւ 431)։ Անոնք հայ բանակին կու տային 300 այր պատերազմող (Ալիշան, անդ, էջ 424—425, տախտակ)։

3· ԱԿԼՑԻՆԵՐՈՒ ԵՐԿԻՐԸ

Վասպուրականի Արտազ գաւառին կից է Ակէ գաւառը, որ չաս փոքր եղած է եւ յատկապէս Արտազի հետ միացած՝ մէկ գաւառ կազմած։ Անոր քաղաքներու եւ գիւղերու մասին չաս դղրդն տեղեկութիւններ հասած են (Իճճեան Հ. Ղ., Ստորագրութիւն Մեծին Հայոց, Վենետիկ 1822, էջ 201 եւ Հիւրման Հ., Հին Հայոց տեղւոյ անուններ, Վիեննա 1907, էջ 219 եւ 224)։

Եպիսկոպոսներէն կը յիշուի Հոռոմանոս, 554ին (Գիրք Թղթոց,, Տփղիս 1901, էջ 70)։ Ուստի կ'երեւայ թէ Ակէ Ջ. գաւառն կարեւոր նշանակութիւն ստացած է, ոչ միայն ունեցած է իր իշխանն ու գօրքը, այլ եւ թեմ եղած է սեպհական եպիսկոպոսով (Ակինեան Հ. Ն., Եղիշէ վարդապետ եւ իր պատմութիւնն Հայոց պատերազմին, Վիեննա 1936, էջ 330)։ Ակէացիներու եպիսկոպոսութիւնը Ս. Լուսաւորչէն հաստատուած կ'ականգնի (հմմտ. Ուխտանէս, Պատմ. Վարդապետաց 1871, էջ 100)։

ԱԿԼՑԻ ՆԱԽԱՐԱՐՆԵՐԸ

Ակէացիները չաս ուշ պատմութեան բեմին վրայ երեւան կու գան։

Մինչ ուխտապահ եւ կրօնի հաւատարիմ Ակէացիները Վարդան Մամիկոնեանի հետ Արտազ կը փութան Աւարայրի դաշտին վրայ հաւաքի ու հայրենիքի համար արիւնարբու պատերազմելու (Եղիշէ, Պատմ. Վարդանանց պատերազմին, Վենետիկ 1893, էջ 186), «Իշխանն Ակէայ Ընջուղ անուն» Վասակ Սիւնիի համամիտ է եւ համագործակից (անդ, էջ 173)։ Հետաքրքրական է որ Ղ. փարպեցին Ակէացի անունն անգամ յիշատակած չէ։

Դարերը կը սահին ու կ'անցնին եւ ահա կը տեսնուին ԳԷՈՐԳ ԱԿԷԱՑԻ. որ մարտիրոսական մահով իր կեանքը կը կնքէ (Թ. Արծրունի, Պատմ. տանն Արծրունեաց, Կ.Պ. 1852, էջ 157), եւ ՎԱՍԱԿ, որ Գուրգէն Արծրունիի բանակին մէջ քաջարար կը մարտնչի Արեան լիճի մօտ, Բուղպայ օրով, Ը. դարուն։ Հայերը պատերազմը թէեւ կը չահին, բայց իրենց յաղթութենէն չեն կրնար օգտուիլ եւ քիչ վերջ Գուրգէն չղթայակապ կ'ուղարկուի Սամառա (իսկ Բուղպայ 855ին Հայաստանէն կը հեռանայ)։ Թովմաս Արծրունիին «Եւ Ակէացիքն եւ Վասակ» յոգնակի ձեւը նկատի ունենալով կը խորհիմ՝ թէ Ակէացի իշխանի մը կամ իշխաններու անուն լուսած է եւ կամ պակաս կայ։ Նաեւ կը կարծեմ թէ կարելի է լրացնել «Ձիսէ»ով, որ կամ լուսած եւ կամ ճշտագոյնս չվիթութեամբ յառաջ դրուած՝ Ընարունելք նախաբարութեան կցուած։ Գուցէ կարելի է նմանապէս Թադէոսի եւ նոյն իսկ Շերեփի անուններէն յուշելով (անդ, էջ 164)։ կարելի է նմանապէս խորհիլ որ Վասակ ուրիշ տոհմէ է եւ Ակէացիներու իշխաններու անուններէն զանց առնուած են։

ՅԻՍԻ հայրենասէր ու աներկիւղ զօրավար է։ «Եւ եկին տալ պատերազմ ընդ ամբոխին Վան քաղաքի եւ զի ի գնալ Աշոտի թագաւոր եւ զպատրաստութիւն պատերազմողացն մարտի ամբոխին հաւատացեալ էր ՅԻՍԻ եղբօր Թադէոսի, որոց Շերեփայ որդիքն անուանէին, ի յԱկէացի տոհմէ, քաջամարտիկք եւ հմուտք պատերազմողական յարդարմանց եւ եւսն պատերազմ անդ զաւուրս Լ. եւ ոչ կարացին տանուանել, այլ զպարտութիւն քան զյաղթութիւն յինքեանս ձգէին ի

ձեռանէ Յիսէի, մինչ պակասել պատրաստութեան բերդին, մանաւանդ ջրոյն սակաւութեան; որք յակամայ կամս լքին զմարտն եւ ցածուցին զպատերազմն եւ եսուն զամբոխն ի Գագիկ» (անդ, էջ 262—263)։

Շերեփ անունը կամ յորջորջանքը միայն Ակէացի զօրավարներու յարաբերութեամբ կը յիշուի։

Շերեփի միւս որդին է ԹԱԴԷՈՍ, որ ուրիշ քանի մը իշխաններու հետ «Տեսեալ... անտանելի մեծալով առ դիպուածս, զոր ինչ գործեաց Ապուսմրուան ելին գնացին առ Աւոմ որդի մեծին Գուրգենայ յամուրն կանգուար պահանել զելս իրացն...։ Սոքա ամենեքին աղիւս եւ ընտանեօք իւրեանց եւ գՀայրենիս իւրեանց թողին ի վերայ մաբմոութեամբ Հայոց Թագին Դերանկին...»։ Անոնք գերազան կը համարին պանդխտութեան մէջ չորարեկ հաց ծամել եւ կարօտ տատապիլ քան թէ բանակ մէջ տեսնել իրենց իշխանին որդիները, որոնց «Սրտի մտօք է մանկութենէ գհարկս ծառայութեան հատուցեալ էին» (անդ)։

Թադէոս իր քաջութեամբ մեծ անուն ու հռչակ կը վայլէ՝ «Յայնժամ ամբացեալ նահէր ի Շամիրամ բերդին Թադէոս անուն ի յԱկէացի տոհմէ, Շերեփայ որդի ծանուցեալ... Սա իրրեւ զկորիւն առիւծու ի մորեղ իւրում նահէր վարեալ... որ անապատաք հաւատով յառաջացաւ առ աւարառուին պատերազմի փութացեալ եւ ելեալ յամրական տեղւոյն սակաւաճեռն զաւրականաւն, որ պահէին զպահպանութիւն Շամիրամ բերդին եւ ալացեալ իրրեւ զարծիւ ի վերայ որոյ, պատահէին անհուն բազմութեան ի փայտահէտն գեօղ»։ Թադէոս բազմութենէ տակնուվրայ չէ եւ անձնական քաջութեամբ կը կռուի վախցող չէ եւ անձնական քաջութեամբ կը կռուի ու Թշնամին իր առջեւ ծունկի կը բերէ եւ «Խնդրեցին զապրուստ ի սրոյ քաջամարտիկ Թադէոսէ Շերեփեանն Թադէոսի» (Թ. Արծ., էջ 290—291)։ Այս յաղթութեամբ վասպուրական ժամանակ մը չունէ կ'առնէ։

Թադէոս կը զրուատուի իրրեւ միամիտ ու քաջասիրտ, որ «բազում գործս արութեան ցուցեալ ի պատերազմունս, պայծառ եւ երեւելի եղեալ փայլէր ի մէջ գօրաց Հայասանեայց։ Սա էր լի գործովք բարեաց, ի տուրս աղքատաց գուարթառատ սրտիւ, ժրաջան եւ փոյթ ի զարդ եկեղեցեաց, ընդունող զկրօնաւորսն եւ զաղքատս եւ զպանդուխտս որոց եւ այրեաց եւ հանգուցիչ տաճկաց աշխատելոց»։ Անոր լրտեսներ ներկայանալով կը պատմեն՝ «Ահաւասիկ զօրք այլազգեացն անցին յաշխարհն մեր յայսմ գիշերի անթիւ բազմութեամբ»։ Եւ ան անխռով ու հանգիստ իր բանակը կը հաւաքէ, հոգ չէ թէ սակաւ մարտիկներէ կազմուած եւ կը դիմէ Գեղարդայ դաշտը։ Թշնամին ահաբեկելով պարտութեան կը մատնէ։ Նաեւ չաս գերի կը բռնէ։

Գադիկ Արծրունին անոր արիութիւնը եւ գործը կը գնահատէ՝ «Բազում եւ երեւելի պարգեւօք չգեղացուցեալ նախապատուէ դյաղթող այրն Թադէոս» (Թ. Արծ., էջ 316—317)։ Արժանի էր գնահատութեան, զի անձ ու չահ մոռցած՝ հայրենիքի բարիքին նուիրուած էր անվերապահ։

Թադէոսի համածնունդ եւ կորովի եղբայրն է ՇԱՊՈՒՀ, որ հասու ըլլալով թէ Պարսկահայոց «գունահ»ը Մարզպետական մասն՝ արիւն կը հեղու եւ աւեր կը գործէ՝ «Ելեալ ի վերայ Պարսկահայոց գունհացն եւ անդ բազում նահատակութիւն քաջութեան ցուցեալ յորովհետ գերելոցն ընդարձակեաց, հանելով գաւարն ի ձեռաց նոցա» սակայն սրով գժբաղդաբար կը վիրաւորուի եւ ձուաչ գաւառ Գիւղիկ գիւղին մէջ կը մեռնի (անդ, էջ 291)։

Շերեփի այս երեք կորիւնները Թ. գաւրաւ չորրորդ քառորդին երեւան կու գան ու կը հեռանան։

Ակէացիները հայրենասէր եւ աներկիւղ իշխաններ եղած են։ Միայն Ընջուղ է՝ որ անոնց պատիւ չէ բերեր։

ԱՆՁԵՒԱՑԵԱՑ ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆԸ

ԱՆՁԵՒԱՑԵԱՑ ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹԵԱՆ ԾԱԳՈՒՄԸ

Մովսէս Խորենացի կը վկայէ թէ Անձեւացեաց կամ Անձաւացեաց նախարարական տոհմը կը սկսի Վաղարշակ Արշակունիի օրով եւ անոր բարեհաճ կարգադրութեամբ՝ «Նոյնպէս եւ զկորդուացիս, զԱնձեւացիս եւ զԱկէացիս ի նոյն գաւառաց» (Պատմ. Հայոց, Վենետիկ 1881, էջ 177)։ Մխիթարեան պարագաները կը կրկնեն յետագայ պատմագիրները (այսպէս՝ Սամ. Ասողիկ, Պատմ. Տիեզ.

© National Library of Armenia

Ս. Պետերբուրգ 1885, էջ 36· Վարդան, Պատմ. Հայոց, Վենետիկ 1862, էջ 31):

Մինչ Հ. Ինճիճեան կը համարի՝ թէ գաւառը այդ անունով արդէն կնքուած էր եւ ապա անոր անունովը նախարարութիւնը կը հաստատուի (Հնախօսութիւն, Վենետիկ 1835, Բ., էջ 166), իսկ Հիւրման հակառակը կը վարկանի (Հին Հայոց տեղւոյ անունները, Վիեննա 1907, էջ 303):

Անձեւացեաց նախարարութիւնը կրնայ ուրարտական ծագում ունենալ՝ եզրակացնելով լոկ այն պարագաներէն, որ Վասպուրական ուրարտական երկիր էր եւ Ուրարտացիներէ սերած նախարարական տները դրեթէ ընդհանրապէս բարձր աստիճան ունէին — ինչպէս Ռշտունիները եւ ասոնց կարգէն նաեւ Անձեւացիները[1]:

ԱՆՁԵՒԱՑԵԱՑ ԲԱՐՁՆ ՈՒ ՊԱՇՏՕՆԸ

Վառմական Գահնամակին մէջ կայ·

«...է. Ռշտունեաց տէր,
Ը. Վահունեաց տէր,
Թ. Կասպէից տէր,
Ժ. Անձեւացեաց տէր»

(Ալիշան Հ. Ղ., Այրարատ, Վենետիկ 1890, էջ 430):

Իսկ Մեսրոպ Երէցի Նախարարական ցանկին մէջ Անձեւացիք դրուած են իրրեւ Լե. Նախարարութիւն (Պատմութիւն կամ Վարք Ներսէսի Հայրապետի, Վենետիկ 1853, Ջ. Սոփերք, էջ 33):

Պատմագիրներու քով կը հանդիպինք հետեւեալ դասակարգութիւններու:

Բիւզանդ Ծուսիկ Կաթողիկոսի չքաղիը նախարարներու անունները կը թուէ· 1. Վաղարշ իշխան Անձեւայ, 2. Զարեհ, Նահապետ Ծոփաց, 3. Վարազ Շահունի, իշխան Ծոփաց, 4. Գնելի, իշխան Հաշտենից, 5. Վռոյթ, իշխան Վանանդայ, 6. Շահէն, իշխան Անձեւացեաց..., 12. Աբաս, իշխան Գնունեաց (Պատմ., Վենետիկ 1938, էջ 40):

Ղազար Փարպեցի Աշխէհաճի ժողովականն նախարարներու անուանացանկը կը ներկայացնէ՝ 1. Վասակ Սիւնի, 2. Ներշապուհ Սրծրունի, 3. Վրիւ Մամիկոնեան, 5. Գիւտ Վահեւունի, 6. Արտակ Մոկացի, 7. Շմաւոն Անձեւացի, ... 18. Վրէն Զիւնական (Պատմ., Վենետիկ 1938, էջ 135):

Նոյն պատմագիրը Պարսկաստան գացող նախարարներու անուններն երբ կը յիշէ, վերջընթերը կը դնէ Շմաւոն Անձեւացին, իսկ այլուր հինգերորդը, մինչ քիչ վերջ երբ կապեալ նախարարներու անուանացանկը կը կրկնուի՝ Շմաւոն իրրեւ ութերորդ կը նշանակուի (անդ, էջ 144, 236 եւ 273):

Եղիշէ պարսկական արքունիքը հրաւիրուած նախարարներու ամէնէն վերջինը կ'անուանէ Շմաւոն Անձեւացին (Պատմ., Վենետիկ 1893, էջ 76): Իսկ Աւարայրի ճակատամարտի մասնակցողներու մէջ Շմաւոն իններորդն է քանուեւօթի վրայ, բայց Պարսկաստան գերի վարուած երեսուն եւ հինգերու մէջ Շմաւոն, Զուարէն եւ Առաւան Անձեւացիները Իդ. եւ Իշ. դրուած են (անդ, էջ 186 եւ 369):

Մեսրոպ Երէց Հայր Մարդպետէն վերջ եւ Զարեհ Մոկացիէն յառաջ կը յիշատակէ՝ Մախազ Անձեւացին, մինչ այլուր 18 նախարարներու չարքին մէջ Ջ.րդը կը դնէ Անձեւացին (Սոփերք, Ջ., էջ 25 եւ էջ 52):

Պատմագիրներու այս անուանացանկերը Անձեւացեաց նախարարութեան բարձր աստիճանաւորութեան այնքան նպաստաւոր պայմայ չեն ընձեռեր, թէեւ ճիշդ է որ այդ ցանկերը միշտ չեն կազմուած տոհմերու աստիճաններու կամ բարձերու կարգովը:

Սակայն Գահնամակն ու պատմական քանի մը կարեւոր դէպքեր, ինչպէս Հ. Ալիշան կը մատնանշէ (Այրարատ, էջ 428), կը հաւաստեն թէ Անձեւացեաց նախարարութիւնը արքունիքէն յարգուած ու գերադասուած էր, զի ահա երախանու կ'ամուսնայ նոյ թագաւորի մը կնոջ հետ եւ Գնել՝ սպարապետ է արեւելեան գնդին (հմմտ. վարը):

Հարկ է չեշտել որ Անձեւացեաց նախարարական երկու տուն (կամ երկու ճիւղ) կայ այս է՝ Ժ. եւ ԺԲ. Երրորդ (Ալիշան, անդ, էջ 430):

Անձեւացիները հայ բանակին կու տան 500 մարտիկ (անդ, էջ 424—425, տախտակ):

Վաղարշակ թագաւորէն Անձեւացեաց նախարարներու որեւէ պաշտօն արքունիքի մէջ չէ արուած, սակայն անոնք ծանր պարտականութիւնն ունին իրենց գաւառը կառավարելու, պարզացնելու, պաշտպանելու. եւ

[1] Սահմանագիծն Անձեւ կը նշանացնէ Անձեւացեաց գաւառին հետ (Աշորհատունեաց եւ պարսիկ արձանագրութիւնք, Վիեննա 1901, էջ 138 եւ 158):

նմանապէս հարկաւոր եղած ատեն հայկական ընդհանուր բանակին մէջ մտնելու՝ հասարակաց չահը ձեռք բերելու — պատրաստ՝ զոհուելու եւս: Եւ անոնք գիտեն իրենց կոչումին հաւատարիմ գտնուիլ եւ զոհուելու թիւններու եւ մահուան դիմաւորելն — հայրենիքի ազատութեան համար:

ԱՆՁԵՒԱՑԵԱՑ ԳԱՒԱՌԸ

Անձեւացեաց գաւառը[2] վասպուրական նահանգի ԺԲ. գաւառն է եւ կ'իյնայ անոր հարաւային կողմը: «Այս գաւառ ուրեք ուրեք առեալ լինի տարածագոյնս մինչեւ փակել վինքեան եւ զշրջակայ գաւառս» (Զամչեան, Պատմ. Հայոց, Գ., ցանկը, էջ 132): Markwart անոր սահմանները կը գծէ „Das Fürstentum Anžavac'ik war begrenzt vom Gau Kordik' im Süden, Klein-Ałbag mit den Festungen Ġłmar (Ġulamerk) und Sring im Südosten, Groß-Ałbag mit dem Vorort Baš-Qal'a im Osten und Mokk' und Rštunik im Norden" (Südarmenien und die Tigrisquellen nach arabischen und griechischen Geographen, Wien 1930, էջ 380):

Շատ հաւանական է որ այս գաւառը իր անունն առած ըլլայ իր բազմաթիւ անձաւներէն եւ կամ խորաձորներու, բլուրներու եւ լեռներու անձեւ ըլլալուն հետեւանքով: Առաջինը աւելի ընդունելի է: Յովհաննէս Կաթողիկոս կը գրէ՝ «Ամբառնայր ի գլուխս ամուր լերանց աչխարհին ամրապահեաս առնելով ի խորաձորս եւ խոխոմ վիհս փոսոց եւ ի ծործորս բլրոց[3]» (Պատմ., էջ 328): Հ. Ալիշան կ'եզրակացնէ· «Անձեւացիք ըստ բնութեան անձաւաչատ երկրի իւրեանց այսպէս կոչեցեալ» (անդ, էջ 428):

Հիւրման հակառակ է այն վարկածին՝ թէ Անձեւացեաց գաւառն իր անունն ստացած ըլլայ Քէչիքէօլի եւ երճէք գիւղի միջեւ գտնուած Անձաւ գիւղէն, զի ան սոյն գաւառին մէջ չի գտնուիր եւ Վանի արեւելեան կողմն է (Հին Հայոց տեղւոյ անունները, էջ 303): Markwart չատ լաւ կ'ապացուցանէ թէ ժ. դարէն սկսած Արաբներու մէջ ոչ ցանցառ անգամ գործածուած Az Zavazan նոյն ըլլայ Անձեւացեաց հետ (Südarmenien, էջ 554—390, 37):

Համամիտ է անոր Հ. Աճառեան (Հայոց անձնանունների բառարան, Ա., էջ 255):

Անձեւացեաց գաւառին մէջ — ապա կոչուած Քարպահ — կը գտնուին կանգուար բերդը, Դարբնաց քար, Ագռաւաց քար եւ Հոգեաց վանք: Անուանի են առաջինն ու վերջինը (Ինճիճեան, Ստորագրութիւն հին Հայաստանեաց, Վենետիկ 1822, էջ 196 եւ Ոսկեան, Վասպուրական–Վանի վանքերը, Գ., Վիեննա 1947, էջ 759):

Անձեւացեաց գաւառի[4] եպիսկոպոսներէն կը յիշուին՝ ԱԲԻՍՈՂՈՄ[5], որ 353ին չքաղիը կ'ներսէս Պարթեւի (Սոփերք, Ջ., էջ 26), ՍԻՄԷՈՆ (անդ, էջ 66), ԵՂԲԱՅՐ, որ Արաշաւի ժողովին կը մասնակցի (Փարպ., էջ 134, եղիշէ, էջ 50), մինչ Թոմվաս Արծրունի վարդանանց չրջանի ՇՄԱՒՈՆ անուն հայրապետ մը կը յիշէ; եթէ նախարարին հետ չխոթած չէ (Պատմ., էջ 75). ԴԱՆԻԷԼ, որ Պարսս 516ին գրուած թուղթ մը կը ստորագրէ (Գիրք Թղթոց, Թիֆլիս 1901, էջ 42): ՍՏԵՓԱՆՈՍ, որ Ներսէս Կաթ.ի մեղադրութեան թղթին ստորագրողներէն է (անդ, էջ 70), ԳՐԻԳՈՐ, որ Դուինի ժողովին եւ ուրիշ կրօնական հարցերու մասնակցութիւն կը բերէ (անդ, էջ 140, 149, 151· Ուխտանէս, Բ., էջ 55 եւն), ապա ՅՈՍԻՐՈՎ, որ հայրն է Գրիգոր Նարեկացիի ու մեկնիչ քանի մը գրքերու: Մնձ դէմքեր են նմանապէս ԱՏՈՎՄ եպ. Անձեւացեաց, որ ներբողեան մը ունի ի սուրբ կարապետ եւ ԱՐԱՄ, որ կը գրէ թուղթ առ Ատովմ Անձեւացեաց իշխան վասն պէս-պէս հարցմանց[6] (Զարբհանկլեան Հ. Գ., Պատմ. հայ հին Դպրութեան, Վենետիկ 1932, Ա., էջ 268—269· հմմտ. եւ Արարատ, 1894, էջ 129 կամ Տէր Մկրտչեան Գ., Հայկականք, Էջմիածին 1896, էջ 59—63):

[2] Գրեթէ անխտրաբար գործածուած են Անձեւացեաց եւ Անձեւացեաց ձեւերը, սակայն առաջին ձեւը աւելի սիրով կերարկուած է: Շապուհ Բագրատունիի անունով հրատարակուած (Էջմիածին 1921) պատմութեան մէջ կը տեսնենք՝ իշխանն Անձեւացիք (էջ 81), Տաճատ Անձեւացին (էջ 51), յերկիրն Անձեւացեաց (էջ 51), աշխարհն Անձեւացիք (էջ 52), յերկիրն Անձեւից եւ Անձեւացեաց (էջ 52):

[3] Հետեւաբար Անձեւացիք = անձաւներու մէջ բնակողներ (հմմտ. Markwart, Südarmenien էջ 359) եւ Անձեւացիք = անձեւ, տձեւ (հմմտ. անդ, էջ 381): — Հիւրման կը կապէ Անձաւ–ացի (հմմտ. Հին Հայոց տեղւոյ անունները, էջ 303):

[4] Անձեւացիները Մ. Երկրին մէջ վանք մը ունէին (Ալիշան, Հայապատում, էջ 227):

[5] Ուխտանէսի վկայութեան համաձայն Անձեւացեաց եպիսկոպոսութիւնը Ս. Լուսաւորիչէն հաստատուած է, նաեւ Ակէացիներունը (Պատմ. Վաղարշապատ 1871, էջ 100): Նմանապէս՝ Գնունեաց եւ Ռշտունեաց հայրապետութիւնները (անդ, էջ 100):

ԱՆՁԵՒԱՑԵԱՑ ՆԱԽԱՐԱՐՆԵՐԸ

Անձեւացեաց տոհմէն յականէ յանուանէ յիշուած առաջին դէմքը չատ ուշ ժամանակէ է: Ան տարաբախտ Արտաւազդի Տիրան եղբօրը առեն երեւան կու գայ եւ համեմի անձ է. «Յաւուրս սորա առեն լեալ պատանի ոմն յազգէն Անձաւացեաց սէգ յամենայնի՝ երախաւու անուն կոչեցեալ, որ առնէ կին զվերջին կանանցն Արտաւազդայ, զոր ի Յուն յէր ածեալ: Եւ քանզի զաւակ ոչ դոյր Արտաւազդայ, արքայ թողու յերեսանուս զամենայն տունն Արտաւազդայ: Զի առէին զնա այր ընտիր լինել եւ համեստ ամենայնի. զոր սիրեալ արքայի տայ նմա զգահն երկրորդական, զոր ունէր Արտաւազդ եւ զհոգս առնելեան զօրուն ի նա հաւատացեալ» (Խոր. Պատմ., էջ 299—300):

Դարեր յետոյ Գրիգոր Լուսաւորիչը առնառուն Անձեւացի իշխան մը Արձանի դէմ պատերազմելու կը յղէ (Զենոբ Գլակ, Պատմ. Տարօնոյ, Վենետիկ 1889, էջ 25—26):

Ապա Խոսրով Կոտակի յաջորդը Տիրան թագաւորը ՇԱՀԷՆ իշխան Անձեւացեաց ուղեկից ու չքագիր կը նշանակէ Յուսիկ կաթողիկոսին դէպի Կեսարիա (Բուզ., էջ 40): Իսկ Ներսէս Պարթեւ հայրապետին հետ Անձեւացիներէն Կեսարիա կը մեկնին Արիստոմ եպիսկոպոս ու ՄԱՄԱՋ իշխան (Սոփ., Ջ., էջ 25): Մխեւնոյն անձէն հետ Կ. Պոլիս «սքոյ ազգաւ եւ զգաչինս հաստատելոյ» կ'առաքուի ՄԵՀԵԻԱՆ Անձեւացեաց (անդ, էջ 52), զոր Բուզանդ ՄԵՀԱՒ կը կոչէ (Պատմ., էջ 113):

Մեհատի որդին Թէրեւս ըլլայ Գնել, որ Պապ Թագաւորին հաւատարիմ ու համակիր նախարարներէն է եւ անոր կը զգուշացնէ Դպակ մարզպետին ապստամբ յարաբերութիւնները Պարսից հետ, «զի խոստանայր մատնել ի ձեռս նորա (արքային Պարսից) զԹագաւորն Հայոց զՊապ եւ զզօրավարն Հայոց զՄուշեղ» (Բուզ. Պատմ., էջ 208): Պապ Դպակին անյապաղ դեսպան յղելով կը հրահանգէ իր ձեռքին տակ գտնուած զօրքերը Գնելի յանձնել եւ իրեն ներկայանալ (անդ, էջ 208): Գնել իր հաւատարմութիւնը կը ցուցնէ կեանքը զոհաբերելով: Տիրասիրութեան այդ ցոյցը Բուզանդ ու Խորենացի իրարմէ տարբեր կ'ուանդեն:

Առաջինը կը պատմէ՝ թէ Պապ Թագաւորը Տերենաի կողմէ հացկերոյթի ու խրախճանքի կը հրաւիրուի: Ուրախ դուարթ մթնոլորտ ստեղծուած է եւ ահա հրաման կը տրուի հայ թագաւորը սպաննելու: «Եւ լինէին սակրաւորքն երկու ի թիկանց կուսէ կային ի սպասու ոսկեմատ վահանօքն, յանկարծօրէն կիպ ի վեր առեալ զսակաւրան զարկանէին թագաւորին Պապայ, մին կշիռ զուլն հարկանէր սակրաւն եւ մեսն եւս սակրաւորն զալ թաթ ձեռին, որ կայր ի վերայ պատասպանի նրանին հարկանէր, կտրէր եւ ի բաց ընկենոյր»: Հոն է Գնել: Կը փութայ իր զահակալին պաշտպանութեան եւ լիգէոնականներէն մէկը իր սրովը կը սպաննէ: Սակայն Տերենդ «զիւր սուսերն հանեալ ածէր, տարակաց ի զլխոյն Գնելոյ զոկատառակն զլխոյն ի վերայ աչացն ի բաց ընկենոյր» (անդ, էջ 236—237):

Իսկ Խորենացիի համաձայն Գնել պատերազմի դաշտին վրայ կը մահանայ, երբ Պապի բանակին մէջ արիաբար կը կռուէր... «ուր սասակապէս նահատակեալ քաջութեամբ ընդդիմամարտ լինէր Գնել նահապետ Անձեւացեաց եւ սպարապետ Պապայ արեւելեան զօրուն, զոր յալթողին Տէրէնտոսի խրովի արարեալ սուսերաւ կիսակատուր զդլուխ նորա» (անդ, էջ 482—483, Պապի սպանութեան մասին համմ. Գաթըղճեան, Հ. Յ., Տիեզերական Պատմութիւն, Բ., Վիեննա 1852, էջ 509): Երկու պատմագիրներու միաբերան հաւաստումն է՝ թէ Գնել գլխէն հարուածուած սպանուած է:

Արտաշատի ժողովին մասնակից է Տէր Անձեւացեաց ՇՄԱՒՈՆ (Փարպ., էջ 135), որ յետոյ պարսկական արքունիք կը հրաւիրուի եւ կ'ներթայ (անդ, էջ 144 եւ Եղիշէ, անդ, էջ 76): Թէեւ Թագաւորին կամքը կատարելով կը խոնարհի հաւատքն ուրանալու, սակայն չուտով կը սթափի ու կը զղջայ: Եղիշէի համաձայն Աւարայրի ճակատամարտի կը մասնակցի (անդ, էջ 185): Այդ պարագան Փարպեցին կը լռէ, եթէ «Եւ այլ իշխան նախարարօքն Հայոց» ընդհանուր բառեւրին տակ նաեւ զինքը չէ մատնանշած (անդ, էջ 22): Բայց զոյգ պատմագիրներն ալ կը վկայեն թէ ան Պարսկաստան գերի վարուած նախարարներու խումբին մէջ է (Փարպ., էջ 236 եւ 273 եւ Եղիշէ, էջ 369):

Փարպեցին Շմաւոնի հետ անոր գերդաստանէն Պարսկաստան գացող նախարարներու անուններուն կը կցէ նմանապէս ԱՌԱՀԱՆ ԱՆՁԵՒԱՑԻ (տե, էջ 273): Իսկ Եղիշէ Առաւանին կը յարէ դեռ ուրիշ Անձեւացի մը — ՁԱԻԱՐԻՆ (անդ, էջ 369):

Մինչ Թովմաս Արծրունին ասոնցմէ մէկուն անունն ալ չի տար, կու տայ անունը ՎԱՒՐԻՃ Անձեւացիին, որ Վարդան Մամիկոնեանի համակիրներէն է եւ Տաճատ Ռշտունիին հետ անոր հրաւէրին ընդառաջելով յարձակում կը գործէ Վնդոյ մարզպանին եւ անոր Շիրոյ որդւոյն վրայ՝ «ի մէջ վակեալ զմարզպանն եւ զորդի նորա զՇիրոյ ձերբակալ արարեալ ածին ի Դուին եւ հուր կրակարանին բորբոքեալ առաուածակէզ արարին զնա յոմզդական մեհենին եւ զՇիրոյ կախեն զնա յոմզդական մեհենին» (Պատմ., զիսպատ ի վերայ կրակարանին» (Պատմ., էջ 78, այս մասին համմ. այլուր՝ Հանդ. Ամս. 1952, էջ 186):

Վահան Մամիկոնեանի չբջանէն Ղազար Փարպեցին ունի նաեւ նկարագրական դրուագը: Վահան՝ Ռշտունեաց եւ ուրիշ նախարարուԹիւններու — ինչպէս եւ Անձեւացիներու — կը ծանրացնէ ձեռք բերած իր յաջողուԹիւնները եւ կ'ըսէ՝ «Եւ արդ որ ոք կամի լինել ցորենահատ, ընծայեսցէ զինքն Աստուծոյ եւ կեցցէ»: Անոր հրաւէրը կրօնի ու պղծի համար գործելու եւ զոհուելու՝ ոմանք սիրով կ'ընդունին, այսպէս՝ «Ոմն յԱնձեւացի սիրով կ'ընդունին, այսպէս՝ «Ոմն յԱնձեւացի նախարարացն սեպուհ մի ՅՈՀԱՆ եւ միւս եւս երուանդունի Ներսեհ»: Իսկ ոմանք կը մերժեն եւ ասոնց Թուին մէջ են «Իշխանն Անձեւացեաց ՍԵՒՈՒԿ անուն[7] եւ իշխանն Մոկաց Յոհան անուն»: Վահանի համամիտները ու համախոհները ճամբայ ելլելով կը հասնին Առետ, բայց հակառակորդները պատնէշ հետապնդելով կը չանան արգելք ըլլալ անոնց երԹալուն: Սակայն անոնք «Չարկանոնց երԹալուն: Սակայն անոնք «Չարկան Ներսեհ նէին ի դիմի աներկիւղապէս եւ նախ Ներսեհ Երուանդունի յարձակէը ի վերայ իշխանին Մոկաց Յոհանայ եւ հարեալ նիզակաւ օդնեւ նմա եւ Անձեւացեաց սեպհին Յոհանայ յերկիր կործանէին: Որոյ տապալեալ էր երբեմն հպարտաբար պարծելով զԱնձեւացի սեպհէն Յոհանայ, եթէ նմա որպէս կռիւ, բայց թէ անուր եւեթ պիտի արկանել, այլ նա ո՞մ պիտի է յայլ իրս յօգուտ կամ ի վնաս: Եւ լուեալ պատասխանի յազգակցէն Յոհաննայ յիշխանէն Անձեւացեաց Սեւկոյ, թէ զանուրն ես բերիմ, բայց արկչիր զու ի պարանոցն: Որոյ յաղագս ամբարտաւանութեան բանիցն հարեալ կովուն եղջերն չարաչար, ընկեաց յերկիր յերիվարէն եւ կոխեաց» (Պատմ., էջ 412—415): Սեպուհի հետեւորդները անոր օրինակէն խրախուսուած՝ արիաբար կը կռուին եւ կը յաղթեն (482):

Այս յաջողութենէն յետոյ Յոհան Անձեւացի ու Ներսեհ Երուանդունի կը ժամանեն իրենց նպատակին եւ ալկոհելով Վահան Մամիկոնեանի՝ ապստամբութեան չարժումը յաղթական ելքի կը հասցնեն:

Փարպեցիի խօսքերէն յայտնի կ'ըլլայ որ Յոհան Անձեւացին իր իսկ տոհմին անդամներուն եւ Մոկաց իշխանին հետ լաւ յարաբերութեան մէջ էջ եղած եւ այժմ անոնց բարկութեան առելի առարկայ կ'ըլլայ, զի կրնար իրենց զլխաւոր Վահանի հետ միանալ: Եւ ան թերեւս այդ նպատակն ալ ունէր: Չարկաւ լաւ կ'ըլլար եթէ հակառակութեան պատճառը տրուէր:

Տարիներ վերջ Տիրան Մամիկոնեան կը պատմէ ուրացեալ ՄԱՀՈՒԻՆ Անձեւացին (Յովհ. Մամիկոնեան, Պատմ. Տարօնոյ, Վենետիկ 1881, էջ 61): Այս՝ զրոյց է:

Իսկ երկարատեւ լռութենէ յետոյ Անձեւացեաց նախարարութենէն երեւան կու գայ ԳՐԻԳՈՐ, որուն անուան ծանօթութեան կը հասնինք իր որդւոյն պատճառով, զի Գրիգոր զոր քաջ որդին է ՏԱՃԱՏ Անձեւացի, զոր Բիւզանդիոնի Լեւոն կայսրը կը պնահատէ եւ զօրավար կը կարգէ: «Եւ ինքն, կը գրէ Ղեւոնդ երէց, Մահմետ (Մահազի) սկսաւ գոռալ ընդդէմ իշխանութեան Յունաց եւ գումարեալ զօրս տայր ի ձեռս զօրավարի Յունաց, առաքէ վաղվաղակի արքայն զօր նա զայս ածէր զմաւս ի վերայ աշխարհին Յունաց, առաքէ վաղվաղակի արքայն զօր բազում ի վերայ Բասանաստանի, որում Բիւրանդ կոչին եւ կարգէ ի վերայ նոցա երէս զօրավարս, որք էին երկու ի նոցանէն ի նախարարացն Հայոց, անուն միումն Տաճատ ի տանէ Անձեւացեացն... որոց խաղացեալ յաոաջ զօրօք բազմօք հասանէին ի կողմանս Կիլիկեցւոց եւ Բիւզանու եւ սիրեալ զասպա-

---

[6] Աւելի ուշ տաեն կը յիշուի Սահիանոս Բ. Անձեւացի որ Աղթամարի կաթողիկոսական գահը կը բարձրանայ իբրեւ յաջորդ Յովհաննէս Բ. Աղձնեցիի եւ կրնայ Սահիանոս Բ. Նկարէն կաթ.ի հետ նոյնացուիլ (Հաւաք., էջ 59 եւ Ակինեան Հ. Ն., Գաւազան Նագիրք Կաթ. Աղթամարայ, էջ 40):

[7] Օրմանեանի Ազգապատումի մէջ (էջ 457) այս անունը սխալ գրուած է եւ գրուած է Սիսակ Անձեւացի:

© National Library of Armenia

տակս իւրեանց ի վերայ աշխարհին առին զբազում քաղաքս եւ գիւղս... եւ ինքեանք առեալ զբազմութիւն խառնիճաղանճիցն վարեցին յաւարի, զորս առեալ տանէին յաշխարհն Ցունաց» (Պատմ. Ս. Պետերբուրգ 1887, էջ 55—56):

Տաճատ եւ իր զինակիր ընկերները կը ներկայանան կայսեր, որ զանոնք կը մեծարէ ու կը պատուէ (անդ, էջ 156):

Տաճատ Անձեւացեաց գաւառին մէջ հանւորքէն կը ծնի ու կը սնանի: Աննպատակ պարագաներ, զորոնք Ղեւոնդ կը լռէ, զինքը կը տիպին հայրենիքէն հեռանալու: Պատմագրին սա բառերը՝ «Զի երբեմն փախստական եղեալ յիշխանէն Իսմայէլի առ կայսրն» ենթադրել կու տան թէ ան գաղափարի կամ զէնքի բախտ ունեցած է Իսմայելացիներու հետ եւ ինքզինքը Հայաստանի մէջ անապահով զգալով՝ կը հեռանայ: Ղեւոնդ քիչ վերջ իր տարակուսական խօսքը արդէն կը լուսաւորէ եւ կը հաստատէ՝ թէ զէնքի պայքար տեղի ունեցած է: Կը գրէ թէ Բիւզանդիոնի կայսր զինքը կ'ընդունի՝ «Մեծաւ չքեղութեամբ, մեծարէր վասն քաջութեան անձին նորա, զի յառաջադոյն ի համբաւոյ ծանուցեալ էր զարիւթիւն նորա»: Հայաստանի մէջ Տաճատի քաջութիւնները կը մնան անծանօթ, սակայն օտար աշխարհներու մէջ անոր ըրած քաջութիւնները մեծ մասով յայտնի են: Անոր անունը եւ գործերը ծանօթ են նաեւ արաբացի գրողներու, որոնք զինքը կը կոչեն Տասիտա, Տաթիտա եւ նոյն իսկ Նաիտա (համմա. Ղեւոնդ, Պատմ. ծանօթագրութիւններ, էջ 198): Թէոփանէս զինքը գիտէ՝ Սարակինոսներու դէմ ոգորող զօրավար եւ առաջնորդ, եւ գարձեալ թէ Ցոյներու դէմ կը գաւաճանէ «առ առելութեան իւրոյ առ Ստաւրիկիոս սեղեխ կայսերհուսյն» (անդ, էջ 198, համմա. Լէօ, Պատմ. Հայոց, Երեւան 1947, Բ., էջ 417):

Տաճատ իր արիութեան անդրանիկ ապացոյցը կու տայ Սարմատացիներու — Բուլղարներու — դէմ մղած պատերազմի մէջ՝ «զառնայր մեծաւ յաղթութեամբ» (Ղեւոնդ, էջ 159):

Կայսրը մեծապէս գոհ եւ ուրախ՝ զինքը կը կարգէ «Զօրավար ի վերայ Ջ. բիւր արանց եւ կայր ի հնազանդութեան արքային Ցունաց ամս իբ» (անդ, էջ 159): Ուստի եւ Ղեւոնդի պատմութեան հրատարակիչը Պատկանեան կը հետեւցնէ «Զակիզբն ծառայութեան նորա եւ գործոց արուեստից ի Բուլղարս դնելի է յամս 757 կամ 758: Եւ արդարեւ յիշատակին պատերազմունք ընդ Բիւզանդացիս եւ ընդ Բուլղարս յամս 757—763» (Ղեւոնդ, Պատմ., ծն., էջ 198):

Տաճատ քանի որ Կոստանդին Ե. (741—775) եւ Լեւոն Դ.ի (775—780) թագաւորներու ժամանակ Բիւզանդիոնի կը ծառայէ եւ բուլղարական պատերազմները 757—768ի շրջաններուն տեղի կ'ունենան, կարելի է եզրակացնել որ 755ի աւեններէն յունական բանակին մէջ կը մտնէ: Բայց քսանուերկու տարիի բարեւոք ծառայութենէ յետոյ կը տիպուի կայսերական արքունիքէն հեռանալ եւ Իսմայելացիներու կողմն անցնիլ, զի չատ վիրաւորուած կը զգայ ինքզինքը: Պատճառը կին մըն է: Լեւոնի յաջորդին օրով Կոստանդին Զ. (780—797) կայսեր մայրը «Հեռութեամբ վարէր առ նա» (Ղեւոնդ, էջ 159): Տաճատ այդ բանին անկարող կ'ըլլայ հանդուրժելու եւ «Վասն այնր պատճառի ձեռնամուխ եղեւ առ իշխանն Իսմայէլի» (անդ, էջ 159): Պարագաներն ալ կը նպաստեն անոր: Երբ հազարական բանակը կը պաշարուի Բիւզանդացիներէն՝ Տաճատ լուր կը յղէ թէ՝ եթէ երդումի գիր տայ հազարացի առաջնորդը «զառնալ անդրէն յերկիր իւր» կրնար պաշարումէն ազատել եւ հայրենիք առաջնորդել: Իսմայէլի իշխանը առիթը օգտագործելով անոր առաջարկը կը կատարէ. «Տայր նմա երդմամբ չափ զինչ եւ խնդրեսցէ ի նմանէ»: Տաճատ տրուած երդումին վստահացած՝ Իսմայէլի բանակը պաշարումէ կ'ազատէ եւ խելացիօրէն նախապէս իր գերդաստանին բոլոր անդամները յունական հողերէն կը հեռացնէ:

Իսմայէլի որդին Ահարոն Տաճատի մատուցած անսպասելի ու յաջող ձեռնարկէն այնքան գոհ կը մնայ, որ «Հայր իւր անուանեցաց զնա եւ մեծամեծ պատուօք մեծարէր զնա»: Իսկ յետոյ, երբ Տաճատ կը ներկայանայ, «Իշխանին Իսմայէլի բազում չնորհակալութիւն առնէր նմա եւ լնոյր զնա բազում ստացուածովք գանձուց արքունի»: Սակայն անոր սիրտը աւելին կը ցանկայ եւ կ'ընդունի: «Եւ տայր նմա պատիւ իշխանութեան ի վերայ երկրիս Հայոց եւ առաքէ զնա յաշխարհ իւր մեծաւ չքեղութեամբ»:

Տաճատ տարիներով բացակայելէ վերջ կը կոխէ հայրենի հողը եւ կարօտը կ'առնէ մայրենի երկրին, սակայն իշխանութիւնը

անկարող կ'ըլլայ գործադրելու: Վասն զի Հայաստանի ժամանակակից կառավարիչը հակառակ կենդրոնի հրահանգին անոր վրայ վստահութիւն չունենար: «Եւ յղէր դեսպանս առ իշխանն իւրեանց եթէ ոչ են կամք միաբանութեան նախարարաց Հայոց, եթէ զայր մի ապստամբեալ յիշխանութենէդ քումմէ եւ ձեռն տուեալ առ արքայն Ցունաց կացուցանել իշխան ի վերայ այնոցիկ, որ նուաճեալ են ընդ իշխանութեամբ քով, գուցէ եւ դասաճան զօրաց մերոց լինիցի»:

Ստուգիւ զարմանալի է հայ նախարարներու բռնած դիրքը: Կը խորհի թէ անոր իշխանութեան նախանձորդ կար եւ կամ Օթման անունց անունովը կը խօսէր եւ ի՛նքն է որ զանիկա չէր հանդուրժեր:

Տաճատ իր իրաւունքը կը պահանջէ եւ ինքն ալ իր կողմանէ Մահմէտին ու անոր որդւոյն դեսպաններ կը յղէ ու եղելութիւնը կը հաղորդէ, սակայն անոր մարդիկ իրենց սահմանուած տեղը չեն հասնիր, զի հակառակորդները՝ «Ամենայն ուրեք զմուտս ճանապարհին պահէին եւ ըմբռնէին զդեսպանս յղեալս եւ դնէին ի բանտի»: Տարի մը կը սահի եւ կենդրոնը իրադարձութիւններու կը տեղեկանայ: Ինչ հրահանգներու վրայ Օթման «Իբրեւ յակամայ կամաց տայր զիշխանութիւն Տաճատայ հրամանաւ իշխանին Իսմայելի»:

Օթմանի հնազանդութիւնը ակամայ կ'ըլլայ եւ այնպէս կ'երեւայ թէ կ'ուզէ Տաճատէն պատիւ եւ անոր աչքերը իր վրայ չունենալ: Ան 784—785 հայաշատ բանակով Հոներու վրայ կ.արշաւէ եւ «Կոչէ զՏաճատ իշխանն եւ զիպապարապետն Բագարատ եւ զՆերսեհ կամսարական եւ զայլս ի նախարարացն Հայոց յաւուրս տապախառն ծագման Հելիեստեայ հրադագաթան եւ հարկանէ զբանակ իւր ի դաշտին որ կոչէր Քերման»: Ամրան ամրողջ տաք չրջանը անոնց անցնել կու տայ «ի հնոյ ցաձեւ ապառաժին գաշտին»: Հայազգի երեք հոյակապ գինուորականները տակ օդին չեն կրնար դիմանալ՝ «Եւ վախճանի իշխանն Տաճատ եւ սպարապետն Բագարատ եւ Ներսեհն Կամսարական»: Բօթը հասնելով Մահմէտի ականջին՝ բարկացած «ընդ ազատական մահ» դուրկ կ'ընէ (Ղեւոնդ, Պատ., էջ 159—161 եւ համմա. Կոգեան Հ. Ս., կամսարականները, Վիեննա 1926, էջ 169):

Տաճատ Բագրատունիի ընծայուած պատմութեան մէջ Տաճատի մասին ընդարձակօրէն կը խօսուի եւ հոն յիշատակուած աւանդութիւններու մէջ պատմական կորիզի գոյութիւնը կարելի չէ ժխտել: Հետաքրքրական տեղեկութիւնները հակիրճ տողերու մէջ կ'ամփոփեմ:

Տաճատ Անձեւացին — գրուած նմանապէս Անցեւացի — այր քաջ է եւ անուանի: Բագրատի Մահմատ թագաւորը զինքը չատ կը սիրէ (եւ Դերենին կը սպառնայ իր երկրին տիրանալ ու անոր յանձնել):

Թագաւորը կ'ունենայ երկու որդի եւ կը ցանկայ անոնց Բագրատ բաժնել, որպէս զի յետոյ կռիւ ու կռիւ տեղի չունենայ: Սակայն կրասերը իշխանութեան աչք չունի եւ հօրը խրատին հակառակ՝ հարստութիւն ու գանձ առնելով «Հասաւ ի յերկիրն Անձաւեաց ի տեղի որ Շահաստան կոչի եւ բանակեցաւ անդ ի դաշտին Շահաստանի»:

Տաճատի լուրը կը տրուի թէ իր հողերուն վրայ օտար մը կը բնակի իր զօրքերովը, զի որդին չատ ընկերացողներ հետն առած էր: Տաճատ կը փութայ թշնամին իր երկրէն հեր: Տաճատ կը փութայ թշնամին իր երկրէն վտարել, բայց նախ սակաւաձեռն բանակով կը սպանդի: Տաճատ հմայ է որ կը վախնայ եւ անոր գանձերը առնելէ ու իր երկիրը մտնելէ յետոյ՝ «փախստական գնաց ի յերկրին Հոռոմոց առ արքայն փոկաս»:

Իմայելացի թագաւորը իր որդւոյն մահը կը սգայ եւ իմանալով՝ որ Տաճատ Բիւզանդիոն է՝ պատերազմ կը հրատարակէ Ցոյներուն դէմ: Տաճատ վերջիններու բանակին գլուխը կ'անցնի եւ կը յաղթանակէ: Փախուստականներու մէջ կը գտնէ Բագրատի թագաւորին միւս որդին եւ զինքը իր պաշտպան կը տանի Հոռոմի եւ առեալ երեր ի տուն իւր»: Ապա կ'անցնի «յերկիրն Անձաւեաց» եւ անկէ Բագրատ՝ արքայորդին հետն առած: Ցարմար ժամուն՝ սեւազգեստ ու սգաւոր թագաւորին կը ներկայացնէ իր մեռած համարուած որդին ու կ'ըսէ՝ «Լուր, արքայ, ես եմ Տաճատ եւ ա՛յս է որդին քո Մուսէ...»: Եւ պատմեց Տաճատ զամենայն զոր արարեալ էր: Բնականաբար թագաւորը կ'ուրախանայ եւ կը կարգադրէ՝ որ հայ աշխարհն անոր

© National Library of Armenia

հարկաւոր ըլլայ: Ապա կինքը իր հայրենիքը կ'առաքէ մեծամեծ գանձերով ճոխացուցած: «Եւ այսպէս Զ. տարի նայ եղեւ հարկաւոր ամենայն աշխարհին Հայոց»:

Եօթներորդ տարին Բագրատի հարուստ վաճառական մը կը սպաննուի — անունը Սէթ: Թագաւորը Տաճատին հրահանգ կու տայ անոր մահուան վրէժն առնել: Տաճատ կը ջանայ անոր կամքը կատարել, սակայն իր զինակիցները կինքը կը մեղադնեն: «Եւ ապա չարեցան եւ զազա սպանին զՏաճատ: Եւ ելեալ առաւօտուն գտան զՏաճատ սպանած: Ասացին ծառայքն նորա թէ առ նախանձու սպանին զՏաճատ»:

Թագաւորը երբ այս ամէն բանին կը տեղեկանայ՝ Բուկայի (ի Ցարնոյ գաւառէ), ի գեղջէն որ Մութվանս կոչուն, որպէս երիցու զօրք ու զանձ կու տայ ու պատերազմի կ'առաքէ: «Եւ նա եկն ի աշխարհ Վասպուրականի եւ հրձիգ արար զամենայն աշխարհն...: Եւ ապա ելեալ հասաւ ի Ծով(ք) եւ ի Սասունք եւ չկարաց նոցա յաղթել: Եւ նոքա բազում ժլատ արարին զաւրացն Տաճատայ եւ սպանին զօրգին Տաճատայ, զի նայ էր առաջնորդ Բուկայի» (Պատմութիւն Շապհոյ Բագրատունւոյ, էջմիածին 1921, էջ 51—57) [8]:

Պատմագիրներու հաղորդագրութիւնները չի նչպէս կը տեսնուի Տաճատ պարագաներու համաձայն ճակատով հարեւան պետութիւններու հետ կը զօրէ եւ ազգասէր նահապետ կ'ըլլայ: Կը կազմէ տուն ու ընտանիք: Սակայն անոր սերունդէն մէկուն անունը մեզի չէ աւանդուած: Բաւական վերջ (Կեղծ) Շապուհ Բագրատունի կը յիշէ իշխան ՀԱՄԱԿԱՐ Անձեւացիից, որ «բազում գաւառաք» կ'աջակցի Սմբատի մանելու համար Ափխազներու աշխարհը (անդ, էջ 81):

Տարիներ յետոյ (848) Ապուսէթ ոստիկանը Ալայ կամ Ովայ ամիրան Վասպուրականի կ'առաքէ հարկ ու հաս ժողվելու եւ «Նա առնէր ապստամբ եւ ի կողմն Անձեւացեաց սէրութեան եւ անտի եւս առնուին աւար ի պատճառս ոտճկաց պիտոյից այրուձիոյն» (Թ. Արծ. Պատմ., էջ 111):

Ապուսէթի յաջորդը Բուղա արիւնարբու զօրավարը Վասպուրականի մանելէ վերջ կը հաստատուի Դուինի: Ան (որքան կ'երեւայ) նաեւ Անձեւացեաց երկիրը իր ոտքը դրած է եւ անկէ գերի վարած՝ ԱՏՈՄ Անձեւացին, որ Աղբակի Որսանի գիւղէն է: Բուղայ (այժմ) Դուինի մէջ «Հրամայեաց (իր առջեւ) հանել զոմանս յերանելի արանց յաղատանէ» եւ հաւատուրացութեան կը յորդորէ: Անոնք անոր առաջարկը մերժելով՝ յանձնառու կ'ըլլան ամէն տանջանքի ու մահուան: «Եւ նոցա այսպէս նահատակեալ կատարեցան վկայութեամբ, նոցա անուանք ճանաչին Ատոմ Անձեւաց եւ Մլեհ Վարաժնունի... եւ կատարեցան աւուրք վկայքն ՅԲ» (Թ. Արծ. Պատմ., էջ 166):

Իսկ ՊԱՏՐԻԿ Անձեւացին Աշոտ եւ Գուրգէն Արծրունիներու հետ բազարատ իշխաններին հրաւէրին հետեւելով յարձակում կ'ընէ Մուսէ զօրավարին վրայ: Հայ բանակը յաղթութիւնը կը չահի՝ «Եւ յաւարի առնուին զրանակեացն... կուսէին արծաթ եւ ոսկի յոյժ...» (անդ, էջ 109):

Պատրիկին մահմեդական մը կը բարեկամանայ եւ «Ինդրէր առնուլ զաերունական կնիքն» (անդ, էջ 141): Ան իր ԳԷՈՐԳ, ԴԱԻԻԹ եւ ՀԱՄԱՆ եղբայրներուն հետ (գուցէ եւ ազգականներուն հետ) Գուրգէն Արծրունիին բանակին մէջ մտնելով Ապուհեչմի դէմ կը պատերազմին «Եւ դիմեցին խուռն յարձակմամբ եւ բախեցին զգունդն եւ պատռեցին զաւազն եւ զարճուցին զպալազդիսն» (անդ, էջ 146—148):

Ակէ առաջ յիշուած Անձեւացիներէն որմանց համար հաւատեալ կարելի չէ ըսել՝ թէ Անձեւացեաց նախարարական տոհմի հարազատ չարունակութիւնն ըլլան. իսկ Մուշեղ վերջ նկատի առնուածներու մէջ արծրունի եւ խառն արիւններն են որ չէջան կ'ընեն: Այս պատճառով հակիրճ պիտի ըլլան տողերս, զի Անձեւացեաց գաւառի իշխաններու վրայ նպատակ չունիմ խօսելու, այլ Անձեւացեաց տոհմի չառաւիղներուն մասին:

Անուանի է ՄՈՒՇԵՂ Անձեւացի, որ Հերակլ կայսեր ամուսնացած է եւ որդի մը կ'ունենայ: Մուշեղ մահուան օրհասին մերձ Սանդեայ գաւակը [9] տեսնելով, յարմար կը

[8] Ինչպէս կը տեսնուի՝ Տաճատի ծոյներու եւ Արաբներու հետ ունեցած գործունէութիւնն ու ապա սպանութիւնը կ'աւանդուի, սակայն երանդները մեքան փոխուած:

[9] Անոր մասին անդրադարձ տեղեկութիւններ կը պակսին: Այնպէս կը թուի թէ մեծցած՝ Վասպուրականի իշխաններու քաղաքականութեան կը հետեւի (Արծ., էջ 246):

դատէ եւ խոհեմական կը գտնէ — ի հարկէ լուրջ պատճառներէ դրդուած — «Զամրոցաւն Նորաբերդ եւ չուրջ զահմանաւն Դերանկին հաւատալ եւ զայլ եւս որդւոյն իւրում ժառանգեցուցանել» (Թ. Արծ., էջ 208—209): Շատ բնական է որ անկէ խօսք առած ըլլայ իր զաւակին հանդէպ լաւ վերաբերմունք ունենալու: Իր կարգադրութիւններու վրայ գոհ՝ հանգիստ սրտով կը մեռնի: Սակայն անոր կինը ՀԵՂԻՆԷ կատակէն ու որոշ չումէն հաւանօրէն դժգոհ եւ կամ Գուրգէն Արծրունիէն հրապուրուած՝ անոր ամուսնութեան հրաւէր եւ աշխարհին ժառանգութեան տիրանալու խօսք կ'ընէ: Վերջինը արդէն փափագող՝ «Ելեալ զնաց եմուտ յամուրն կանգուար եւ կատարեալ, զոր ինչ ամուրն կանգուար եւ կատարեալ, զոր ինչ ամուրն խօրժեացն, տիրեաց մեծաւ զօրութեամբ» (Արծ., էջ 209):

Դերենիկ իրեն եղած նպաստաւոր կարգադրութենէն չ'ուզեր հրաժարիլ եւ ամէն մէջոցի կը ձեռնարկէ Անձեւացեաց իշխանաց հոգերէն գոնէ մասի մը տիրանալ: Բայց անհնարին կ'ըլլայ եւ Գուրգէն «հնարաւորեալ առնու զամրոցն, մխապետ զտէրութիւն Անձեւացեաց եւ խաղաղեցուցանէ զերկիրն» (անդ, էջ 209): Սակայն խնդիրները միշտ կ'ունենայ (անդ, էջ 212 եւ 233· Համմա. եւ Markwart, Südarmenien, էջ 366 367:

ԳՈՒՐԳԷՆ իր ծերութեան չրջանին Մոկաց Մուշեղ իշխանին դէմ «սաստիկ իմն հատակութեամբ» կը գրգռուի: Պատերազմին մէջ երկու ոստիկաններ իրարու կը հանդիպին: Ալեւոր Գուրգէն Մուշեղի կը յաղթէ եւ զանիկա կը սպաննէ: Բայց «յետ երկեամ մի ամաց Գուրգենայ հեծեալ յերիվար սրաւալոր եւ յորս բաջագեալ եղեւ նմա անցանել ընդ փոքր հեղեղատ, ուր ապա երիվարն վազս առնել փոնգալով եւ անգուշեալ յետս կայ դիւշխանն ընդոստացեալ ընկենոյր եւ բարձեալ տարան զնա մեռեալ թագեցին ընդ հարս իւր» (Ցովհ. Կաթ. Պատմ., էջ 177· Համմա. Ջամչեան, Պատմ. Հայոց, Բ., էջ 718 եւ Markwart, Südarmenien. էջ 343—371:

Գուրգէն սիրած է կրօն ու գրականութիւն: Եւ ահա «Վկայաբանութիւն սրբոյն Թիւն: Եւ ահա «Վկայաբանութիւն սրբոյն Արքեմսեհի թարգմանեցաւ... (յ)ասորի գրոց ի հայս հրամանաւ Գուրգենայ Աբծրունւոյ Անձեւացեաց Տէառն յերեքհարիւր եւ ի քսան եւ երկուս թուականութեանս Հայոց (873) ի բարեխաւսութիւն եւ յաւգնականութիւն անձին իւրոյ եւ ամուսնոյ իւրոյ Հեղինէի եւ աստուածասիրի եւ որդւոց իւրոց Տաճատայ եւ Ատոմայ: Եւ աւանդեաց նոյն ինքն տէր Գուրգէն տանախմբել զաւր յիշատակի սրբոյս, որ աւր երեսուն էր Արեգ ամսոյ...» (Հանդ. Ամս. 1937, էջ 128): Անձեւացի գրաչէր մը — Ատոմ — հարցուփնեներու լուծում կը խնդրէ եւ Աբամ գանձնք իրեն կու տայ (Զարբհանեան, Պատմ. Հայ հին Դպ., Ա., Վենետիկ 1932, էջ 569. Համմա. Աբարատ, 1894, էջ 199):

Գուրգէնի նման արի եւ մանաւանդ խոհեմ է իր որդին ԱՏՈՄ Անձեւացի, որ Մոկաց իշխաններու հետ հաակացողութեան կու գայ եւ անոնց հետ Գագիկ Արծրունիին օգնութեան փութալով Յուսուփ ոստիկանին դէմ յաղողութիւններ կ'արձանագրէ (Ցովհ. Կաթ. Պատմ., էջ 292): Սակայն երբ անիկա բազմամարդ բանակով վերստին Վասպուրական կ'արշաւէ Ատոմ «եհան զամենայն Անկան կ'արշաւէ Ատոմ «եհան զամենայն Անձեւացիան ի գլուխս ամուր լերանց եւ զոմանս ձեւացիան ի գլուխս ամուր լերանց եւ զոմանս ի գիւղս եւ ամրացոյց ի խորաձորս եւ ի վիհս բլրոց, զգուշացեալ ամենայն արթնութեամբ, զի մի ինչ չար դիպեսցի նոցա» (անդ, էջ 328): Իսկ Յուսուփ հանելով Անձեւացեաց գաւառը Ատոմի լուր կը յղէ թէ միաս պիտի գաւառը Ատոմի լուր կը յղէ թէ միաս պիտի չհասցնէ եթէ յօժարի տուրք տալ: «Մեծ-ամբաստ, բարեխորհուրդ եւ արդարակորով» (անդ, էջ 292), «Մեծ իշխանն Անձեւացեաց Ատոմ, որ հանճարեմաստ խոհականութեամբ, վաղընդիպք խորհրդով» (անդ, էջ 328): Իսկ Յուսուփ հանելով Անձեւացեաց գաւառը Ատոմի լուր կը յղէ թէ միաս պիտի պահանջատուն լուծումը նպաստառնց արիւնհեղութեան լուծումը նպաստառնց արիւնհեղութեան չրջանին Անձեւացեաց տոհմի երկրին սահմաններէն զոհունակութեամբ կը հեռանայ:

Ատոմ, որուն եղբայրներէն է Տաճատ (Համմա. վերը) արիաբար կը մաքառի Լաչքարի արաբ զօրավարին դէմ եւ անոր բանակը գրեթէ կը ջնջէ (Markwart, Südarmenien, էջ 371, 388):

Ինչպէս պատմութեան ընթացքը կը ցուցնէ Անձեւացեաց գաւառը այլ եւս Արծրունեաց նահապետութեան եւ թագաւորութեան կը պատկանի եւ կ'ունենայ Արծրունի իշխաններ ու թագաւորներ (Համմա. Մատթ. Ուռհ.

© National Library of Armenia

Պատմ., էջ 91, Զամչեան, Պատմ., Բ., էջ 841 եւ Ինճիճեան, Հնախօսութիւն, Բ., էջ 64—65):

Անձեւացեաց առնչութեամբ յաւելում՝ թէ կը յիշուի նաեւ ԲԱՐԹՈՒՂԻՄԷՈՍ անուն թագաւոր մը, որ արաբերէնէ կը թարգմանէ Մակար կրօնաւորի եւ Աբդլագիզի վիճաբանութիւնը: Յիշատակարանին մէջ կայ՝ «Ես Բարթուղիմէոս Անձեւացեաց թագաւոր, ի սննդականութենէ Ապուսահլ կոչեցեալ, թարգմանեցի զպատմութիւնս ի տաճիկ գրոց ի հայ լեզուս» (Տաշեան Հ. Յ. Ժողովածոյք առակաց Վարդանայ, Վիեննա 1900, էջ 189—190): Իսկ Ուռհայեցիին Պատմութեան մէջ կը հանդիպինք «Բագրատունի Պապն Անձեւացիին» եւ «Սարգիս Անձեւացեաց»ի (Պատմ., Երուսաղէմ 1869, էջ 30 եւ 33): Աւելի ուշ կը ներկայանան Ապղղարիպ զօրավար Անձեւացեաց, ՏԻԳՐԱՆ մարզպան Անձեւացի իր ՍՈՓԻ կնոջ հետ եւ ուրիշներ (Ալիշան, Շիրակ, էջ 149· Սմբատ, Պատմ., էջ 37—39 եւ 96· Ուռհայեցի, Պատմ., էջ 30—33, 325· Արարատ, 1870, էջ 10, անդ, 1913, էջ 1148:

Ծանօթ է Եղիշէի Վարդանանց Պատմութեան Ձեռագիր մը, որ Անձեւացեաց օրինակ անունին տակ կը յիշուի: Անոր մէջ կը հանդիպինք «Ձակր Անձեւացեաց զմեծն Ատոմ յիշատակի արարէք արժանի...: Գրեցաւ հրամանաւ Շմաւոնի Անձեւացեաց տեառն, յիշատակ եւ բարեխաւս ակարհիս..., զԳուրգէն յիշեցէք... Գէւորք Անձեւացեաց ...Հասան տէր Անձեւացւոց (Գալֆայեան, հրտ. Եղիշէի Վարդանանց Պատմութեան, Թէոդոսիա 1861, էջ Գ—է)[10]: Հ. Ակինեան ճշդօրէն կ'արտայայտուի «Գալֆայեանի (Եղիշէի Պատմութեան հրատարակիչն է) այս նկարագրութիւնը կասկած կ'արթնցնէ իմ մէջ, ամբողջ կեղծիք կը թուի: Անունները, որոնք յառաջ բերուած են Ձեռագրին յիշատակագրութիւնն բլն, փնտռուած, ընտրուած անուններ կ'երեւան» (Եղիշէ, Ա., էջ 107): Սուտին նոր անուն չկայ, այլ հիներու կրկնութիւն, մինչ Դաւիթ անունը մոռցուած է — գուցէ պատրելու դիտումով իսկ եղած:

Հ. Հ. ՕՍԿԵԱՆ

[10] Հմմտ. այդ Ձեռագրի մասին՝ Կիւլէսէրեան Բ. Վ., Եղիշէ, քննական ուսումնասիրութիւն, Վիեննա 1909, էջ 41—45 եւ Ակինեան Հ. Ն., Եղիշէ վարդապետ եւ իւր Պատմութիւնն Հայոց պատերազմի, Ա., Վիեննա 1932, էջ *7—11*):

ԽՈՐԽՈՐՈՒՆԵՑՑ ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ

1· ԽՈՐԽՈՐՈՒՆՆԱՑ ԾԱԳՈՒՄԸ

Հայկ նահապետի որդիներէն է Խոռ, որ «ի կողմանս հիւսիսոյ բազմանայ, կարգէ չկնա իւր եւ ի նմանէ ձգեալ ասի մեծ նախարարութիւն ազգին Խորխոռունեաց, արք քաջք եւ անուանիք, որպէս եւ որք առ մեզ են այժմ երեւելիք» (Մ. Խորենացի, Պատմ. Հայոց, Վենետիկ 1881, էջ 58): Եւ Վաղարշակ Արշակունի կը կարգէ «թիկնապահս իւր, զինահանդերձ ի զաւակացն Խոռայ հայկազնոյ, արս ընտիրս եւ քաջս, նիզակաւորս եւ սուսերաւորս եւ գլուխ նահապետ նոցա զմամլխազ ոմն... բայց անուն ազգին զնախնականն պահէ» (անդ, էջ 167):

Գ. Ղափանցեան կը գրէ «Խոռից Խորենացին կազմում է Խորխոռունի նախարարութիւնը, այսինքն պիտի ընդունենք որ այդ ազգեցիկ ֆեոդալական իշխանութիւնը խուրրական ծագում ունի... Հայոց խոռ արտասանութիւնը ցոյց է տալիս, որ Խուրրի անունը հնչվել է եւ Խոռ(ո) ո ձայնաւորով, ունինք նաեւ խոռ բառը ժլատ իմաստով, որ նոյնպէս այդ ցեղի անունից է ծնացել, թերեւս որպէս յատկանիշ ղրանց առեւտրական լինելուց: Այդ առեւտրականները Միջագետքի կուլտուրան տարածում էին դէպի փոքր Ասիա եւ եգիպական կղզինները» (Ուրարտուի պատմութիւնը, Երեւան 1940, էջ 34—35):

Սանտալճեան Խարրունայի (Խարրունացի) մէջ կը նկատէ Խորխոռունեաց գաւառը եւ «Խարրանան» կը համարի առաջինին մէկ ձեւը (Աստրեսաստեայ եւ պարսիկ սեպագիր արձանագրութիւնք, Վիեննա 1901, էջ 138): Իսկ Գ. Ասլան կը հաստատէ թէ Խորխոռունեաց տոհմը «remontait également aux temps ourartiens», (Etudes historiques sur le peuple arménien. Paris 1928, էջ 157): Ուրարտական ծագում կ'ընդունի նմանապէս Բամամլեան եւ Խորխոռունիքը կը նոյնացնէ Խարխարի հետ (իսկական Պատմ. Հայոց, էջ 57):

Մէկ բան կարելի է հաւանական համարել, որ Խորխոռունիներու ծագումը հին է, անոնք կրնան ուրարտական սերունդէ եւս ըլլալ, սակայն խնդրի նիւթ կը մնայ թէ ո՞ր ճիւղէն: Նաեւ՝ ասորեստանեան ծագում ունենալ (Անահիտ, 1907, էջ 181[1]):

[1] Հմմտ. Խոխոռ եւ Մանուագ բառերու մասին՝ Լումայ, 1896, էջ 291:

2· ԽՈՐԽՈՐՈՒՆՆԱՑ ԵՐԿԻՐԸ

Վռամական Գահնամակին մէջ կայ՝ Առաջին իշխանն Հայոց եւ Մաղխազն» (Ալիշան Հ. Ղ., Այրարատ, Վենետիկ 1890, էջ 430), մինչ Ներսէսեան բարձրերձութեանց մէջ 400ի վրայ՝

Ի. Մախազունիք,
Ը. Խորխոռունիք,
Ծ. Մախազեանք
եւ ամէնէն վերջը՝ Մախազունիք:

(Մեսրոպ Երէց, Վարք Ներսէսի Պարթեւի, Վենետիկ 1853, Ջ., Սոփերք, էջ 32—38):

Ասկէ կը տեսնուի որ Խորխոռունեաց տոհմը ճիւղաւորուած էր եւ աստիճաններու բաժնուած:

Գահնամակին համաձայն իշխանն Հայոց եւ Մաղխազն (գլխաւոր տան) համհաւասար աստիճան ունին: Մինչ Ագաթանգեղոսի մօտ հետաքրքրականօրէն 16 իշխաններու մէջ յիշուած է «Հնգետասաներորդ իշխանն Մաղխազութեան տանն» (Պատմ., Վենետիկ 1835, էջ 597):

Գրեթէ յար եւ նման է փ. Բուզանդի մօտ. անգամ մը 11 նախարարներու մէջ Ծ.րդ կը յիշուի «զՄանասպ զԽորխոռունեաց գիշխանն Մաղխազունեան տանն» (Պատմ., Վենետիկ 1933, էջ 40), բայց երկրորդ անգամ 9 ի վրայ Դ.րդ կը յիշուի Գարեղնոյ Մաղխազ Նահապետն Խորխոռունեաց (անդ, էջ 118): Մեսրոպ Երէց Ներսէս Պարթեւի դէպի կեսարիա չքաղերներու մէջ 26 իշխաններու ցանկին մէջ Գ.րդ կը դնէ «գիշխանն Խորխոռունեաց Հմայեակ, իսկ ԺԱ.րդ «զՎառէն իշխանն Մախազունեան տան» (Վարք Ներսէսի, էջ 24—25), մինչ առ Վաղէս առաքուած 18 նախարարներու երկրորդն է Գարէղոյ Խորխոռունի (անդ, էջ 52): Փարէ Գարէղոյ Խորխոռունի Արտաշատի ժողովին մօտ Վրէ Մաղխազ Արտաշատի ժողովական ներու մէջ երրորդն է եւ Վարդան Մամիկոնեանէ առաջ յիշուած 18 նախարարի վրայ (Պատմ., էջ 135), գործակալ Գաղիշոյ Վարդանէն առաջ կը յիշուի եւ չորրորդն է 10 իշխանի վրայ (անդ, էջ 144): Վարդան սպարապետը Խորէն Խորխոռունիի հանդիպ միշտ յարգալից վերաբերմունք ունի (անդ, էջ 198, 208, 225 եւ 227): Եղիշէի քով Խորխոռունի իշխանները անուանացանկերու մէջ երրորդ կամ չորրորդ կարգերը կը բռնեն (էջ 76, 137, 172, 225, հմմտ. եւ Ներսէս կաթ.ի «Ուխտը», Գիրք Թղթոց, էջ 74):

Այնպէս կը թուի թէ Խորխոռունիներու աճումը կանխաւ այնքան բարձր չէ եղած, բայց յետոյ ժամանակի ընթացքին անոնք կրցած են աւելի բարձրագոյն աստիճան մը իրենց համար պարտադրել եւ յաջողած են:

Խորենացին Խորխոռունեաց պաշտօնն ու գործը կը նշանակէ այսպէս՝ «Եւ թիկնապահս իւր (Վաղարշակ թագաւոր կը կարգէ) զինու հանդերձ ի զաւակացն Խոռայ հայկազնոյ արս ընտիրս եւ քաջս, նիզակաւորս եւ սուսերաւորս եւ գլուխ նահապետ նոցա զմախազ ոմն, բայց անուն ազգին զնախնականն պահէ (Պատմ., էջ 167· հմմտ. եւ Վարդան, Պատմ. Հայոց, Վենետիկ 1862, էջ 30):

Գարագաշեան կը գրէ՝ «Դիտելի է սակայն, զի այս սեմական բառը մաղխազ հասմանուն հայերէն արգունի եւ պարսկերէն ոսան բառերուն իբր պաշտօնի անուն կը տրուէր ի վաղուց Խորխոռունեաց ցեղէն թիկնապահաց իշխանին...: Թէ մաղխազ[2] թիկնապահութեան պաշտօնը ցուցնող հասարակ անուն էր յայտնի է մաղխազութիւն ածանցէն» (Ինական Պատմ. Հայոց, Ա., Թիֆլիս 1895, էջ 243):

Հ. Ինճիճեան անկէ առաջ կը դիտէ՝ «երկու ինչ պարտ է ի միտ առնուլ յայս բան, մի՝ զի վաղարշակ բազում թիկնապահաց իշխանին...: Թէ մաղխազ թիկնապահութեան պաշտօնը ցուցնող հասարակ անուն էր յայտնի է մաղխազութիւն ածանցէն» (Ինական Պատմ. Հայոց, Ա., Թիֆլիս 1895, էջ 243):

Հ. Ինճիճեան անկէ առաջ կը դիտէ՝ «երկու ինչ պարտ է ի միտ առնուլ յայս բան, մի՝ զի վաղարշակ բազում թիկնապահս էր կարգէ զինու հանդերձ ի զաւակացն Խոռայ հայկազնոյ արս ընտիրս եւ քաջս, նիզակաւորս եւ սուսերաւորս եւ գլուխ նահապետ նոցա զմախազ ոմն, բայց անուն ազգին զնախնականն պահէ (Պատմ., էջ 167· հմմտ. եւ Վարդան, Պատմ. Հայոց, Վենետիկ 1862, էջ 30):

Գարագաշեան կը գրէ՝ «Դիտելի է սակայն, զի այս սեմական բառը մաղխազ հասմանուն հայերէն արգունի եւ պարսկերէն ոսան բառերուն իբր պաշտօնի անուն կը տրուէր ի վաղուց Խորխոռունեաց ցեղէն թիկնապահաց իշխանին...: Թէ մաղխազ[2] թիկնապահութեան պաշտօնը ցուցնող հասարակ անուն էր յայտնի է մաղխազութիւն ածանցէն» (Ինական Պատմ. Հայոց, Ա., Թիֆլիս 1895, էջ 243):

Հ. Ինճիճեան անկէ առաջ կը դիտէ՝ «երկու ինչ պարտ է ի միտ առնուլ յայս բան, մի՝ զի վաղարշակ բազում թիկնապահս էր կարգէ զինու հանդերձ ի զաւակացն Խոռայ հայկազնոյ արս ընտիրս եւ քաջս, նիզակաւորս եւ սուսերաւորս եւ գլուխ նահապետ նոցա զմամլխ